

Új magyar etimológiai szótár

2022. november 29-én Budapesten a Nyelvtudományi Kutatóközpontban került sor az Új magyar etimológiai szótár bemutatására. A szótárt Gerstner Károly szerkesztő és munkatársai ismertették¹.

Az Új magyar etimológiai szótár (ÚESz.) munkálatainak fő célja az volt, hogy az 1967 és 1976 között megjelent háromkötetes A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (TESz.), valamint az 1990-es évek elejéig végzett magyar etimológiai kutatásokat összefoglaló kézikönyv, az Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen (EWUng.)² után újra legyen egy magyar nyelvű, tudományos hitelű magyar etimológiai szótár – olvasható a Nyelvtudományi Kutatóközpont honlapján (lásd <https://nytud.hu/esemeny/az-uj-magyar-etimologiai-szotar-bemutatoja>).

A TESz. bel- és külföldön egyaránt sikert aratott, de „általában méltató ismertetéseiben egy kivánalom viszonylag gyakran megfogalmazódott. Nevezetesen az, hogy e művet, illetve rövidített változatát idegen nyelven is közzé kellene tenni, hogy a magyarul nem olvasó külföldi szakemberek is teljes mélységükben megismerhessék a benne foglalt tudományos eredményeket” (Gerstner, 2012,

p. 163–164). Ez volt a fő oka annak, hogy az EWUng. világnyelven készült el, azért németül, mert az európai etimológiai irodalomban ennek van a legnagyobb hagyománya. Az EWUng. fogadtatása is kedvező volt, de hazai tudományos körökben nem vált olyan közismertté, mint a TESz. Azért, hogy az ÚESz. minden érdeklődő számára hozzáférhető legyen, a munkálatoknál ismét a magyar nyelvre esett a választás.

Az EWUng. számos tekintetben követi elődjét a TESz.-t, de attól több lényeges ponton el is tér (Gerstner, 2022, p. 44). A mű ugyanis nem vette át a korábbinak minden címszavát, illetve új címszavak is belekerültek, pl. *bikini* ‘kétrészes női fürdőruha’. Az ÚESz. munkálatai két ütemben zajlottak az MTA Nyelvtudományi Intézetében, illetve jogutódjában, az ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpontban. A 2011 és a 2016 közötti első időszakban a kutatócsoport alapvető célkitűzése az volt, hogy az EWUng. szkennelt, OCR-es anyaga átkerüljön egy XML-alapú szótári struktúrába, és elkészüljön hozzá az elektronikus szerkesztési rendszer. A munkálatok második szakaszában 2017 és 2022 között a szócikkek szótörténeti adatainak felülvizsgálata és kiegészítése történt meg (vö. bővebben ÚESz., Előszó). A német nyelvű etimológiai magyarázatok magyarra való átültetésénél a memoQ integrált fordítási környezet is a segítségére volt a szerzőknek. Az ÚESz. bizonyos szavak új jelentéseit is közli, pl. *atléta* ‘atlétatrikó’, *egér* ‘számítógépes eszköz’, *gáz* ‘baj, veszély, kellemetlen helyzet’, *pók* ‘tárgyak rögzítésére szolgáló gumikötél’. Az ÚESz. szócikkeinek a száma megközelíti a tízezret. Jelenleg egészen pontosan 9861 szócikket tartalmaz, de ez még tovább bővílhet. A kutatócsoport terve, hogy a szótárba felvesznek olyan újabban elterjedt kifejezéseket is, mint pl. *bébiszitter*, *diszkont*, *fájl*, *internet*, *klikkel*, *klón*, *mobil*, *sztori* stb. Az XML-alapú adatbázis lehetővé teszi a folya-

---

¹ A szótár lexikográfiai-filológiai munkatársai Horváth László, Horváth-Papp Zita, Kacs Kovács Reményi Andrea, Molnár Zsuzsanna, informatikai munkatársai Mártonfi Attila és Merényi Csaba. Lektorként értékes javaslatokkal, megjegyzésekkel közreműködött Cser András, Hegedűs Attila, Honti László, Juhász Dezső és Zoltán András.

² A TESz. mutatója 1984-ben jelent meg. Az EWUng. két kötet 1993–1995-ben, a mutató pedig 1997-ben látott napvilágot. Mindkét szótár főszerkesztője Benkő Loránd volt. Rajta kívül az EWUng.-ot Gerstner Károly, S. Hámori Antónia és Zaicz Gábor szerkesztették.

matos frissítést: az etimológiai és szótörténeti kutatások újabb eredményeinek beépítését.

Az ÚESz.-ben tárgyalt bizonyos szavaknak recenzióban külön figyelmet szenteltek. A szótár megállapítja, hogy a *bogrács* kifejezés közvetlenül a törökből (*bakraç* ‘rézüst’ < *bakır* ‘vörösréz’, vö. Stachowski, 2019, p. 75–76) vagy szerb, horvát közvetítéssel (*bakrač*) jutott a magyarba. Szeretném hozzáfűzni, hogy a magyar szó aztán átkerült a szlovénbe és az ukránba, de mindkét nyelvben jelentésváltozáson ment át és edény helyett az abban főzött ételt jelöli. A szln. *bograč* jelentése ‘bográcsgulyás’, míg az ukr. *богряч* ‘gulyásleves’ értelemben használatos (Tölgyesi, 2020, p. 342–343).

Örvendetes, hogy az ÚESz. nemcsak a szavak eredetét közli, hanem a szócikkek végén a legtöbb esetben azt is felsorolja, hogy az adott kifejezés mely más nyelvekbe került át a magyarból. A *gulyás* (ném. *Gulasch*) szónál szerepel, hogy az a magyarból kiindulva nemzetközivé vált. A szerzők példaként az ang. *goulash*, fr. *goulache*, finn *gulašši* kifejezéseket adják meg, melyek szerintük ugyanazzal a jelentéssel bírnak, mint a magyar szó. A felsorolást talán ki lehetne egészíteni a számunkra szintén releváns cseh *guláš*, szlk. *guláš*, *guláš*, le. *gulasz*, szln. *golaž*, hv./szb. *gulaš*, or. *гуляш* kifejezésekkel (vö. Machek, 1971, p. 152; Zoltán, 2020). Emellett fontos megjegyezni, hogy manapság Magyarországon gulyás alatt legtöbbször gulyásleveset értenek, amíg a külföldön készített gulyás inkább a mi pörköltünkre hasonlít (vö. Hadrovics, 1985, p. 247–248; Kluge, 2002, p. 377–378)³.

³ Érdekes, hogy német nyelvterületen, ill. Csehországban és Szlovákiában kedvelt változat az ún. *Szegediner Gulasch*, *segedínský guláš*, szó szerinti fordításban ‘szegedi gulyás’, amely káposztával készül és nagyjából a mi székelygulyásunkkal azonos. Az ÚESz. webes felületén a székelygulyás hivatkozásra klikkelve megtudhatjuk, hogy az étel nem Erdélyből származik, hanem előtagja Székely József (1825–1895) költő és levéltáros ne-

A gulyáshoz hasonlóan a lángos is komoly nemzetközi karriert futott be. Az adott szócikk idegen nyelvi összehasonlító anyagánál hasznos lenne feltüntetni, hogy a magyar szó átkerült a lengyelbe (*langosz*), csehbe, szlovákba, szlovénbe (*langoš*) és az ausztriai németbe (*Langosch*).

Az ÚESz.-ben a *fog* ‘rágásra való csontszerű képződmény’ származékaként szerepel a *fogas* ‘fogakkal rendelkező’; ‘ruhaakasztó’; ‘nehezen megoldható <kérdés>’. A következő önálló szócikk a *fogas* ‘sügérféle ragadozó hal, Zander (*Lucioperca sandra*)’, melynek végén a magyarból átvett hv./szb. *fogaš*, szlk. *fogaš* és baj.-osztr. *fogosch* kifejezések vannak felsorolva. A szlovák *fogaš* szót mai nyelvi környezetben megvizsgálva arra jutottam, hogy az ‘sügérféle ragadozó hal’ jelentésében régies. Helyette a *zubáč*-ot használják, amely a *zub* ‘fog’ szóból az *-áč* képzővel jött létre. A szlovákban továbbra is él a *fogaš* kifejezés. Gyakoribb jelentése ‘ruhaakasztó’, de jelölhet olyan fából készült polcot is, amelyen tányérok és kancsók vannak elhelyezve (vö. Rocchi, 1999, p. 95). A cseh és a horvát horgászszlengben megtalálható a *fogoš* (Hubáček, 2003, p. 60; Fašaić, 2014, p. 76, 285), de a horvát (és a szerb) irodalmi nyelvben a *smuđ*, a cseh irodalmi nyelvben pedig a ném. *Zander* átvétele a *candát* használatos. Ausztriában a ném. *Zander* mellett többen ismerik a *Fogosch*, *Fogasch* szót is.

A baj.-osztr. *Stamperl* eredetileg *stamperli* formában élt a magyar nyelvben. Az ÚESz.-ben ezt a régies alakot a *stampelli*⁴

vét örzi, aki ezt az ételfajtát először elkészítette. A *Szegediner Gulasch* név talán onnan ered, hogy a főzés folyamán fűszerpaprikát is használnak, a szegedi pirospaprika pedig méltán világhírű. Német, cseh és szlovák nyelvterületen ismert az ún. *Debrecziner Gulasch*, *debrecínský guláš* ‘debreceni gulyás’ is. Az elnevezés nem a cívisvárosból, hanem onnan származik, hogy az ételbe a húskockák mellett a debreceni kolbász karikáit is beleteszik (Tölgyesi, 2012, p. 333).

⁴ Az *-(e)l* végződésű bajor-osztrák szavak rendszerint *-li*-re végződnek a magyarban, vö. m.

(vö. Newerkla, 2011, p. 406) szócikknél találjuk meg: ‘rendszerint fél decinél kisebb űrtartalmú pálinkás, likőrös stb. pohárka, kupica’. Célszerű lenne feltüntetni a *stampó* változatot is, amely a mai beszélt nyelvben talán a leggyakoribb.

A *piál* és *vedel* önálló címszóként szerepel az ÚESz.-ben, a *szlopál* viszont nem került be sem a TESz.-be, sem az EWUng.-ba és az ÚESz.-be sem nyert felvételt, pedig érdemes lenne rá. A magyar nyelv szláv jövevényszavai című művében Kniezsa (1974, p. 506) helyesen állapítja meg, hogy a szó a szlovák *slopat’* ‘mohón iszik’ kifejezés átvétele. A szlovák ige hangutánzó eredetű (vö. Králik, 2016, p. 539). Hangsúlyoznám, hogy rokon kifejezés van az oroszban is, de a *слонать* szó ‘felfal, zabál’ jelentéssel bír. Mind a szlk. *slopat’*, mind pedig a m. *szlopál* ma leggyakrabban a ‘szeszes italt vedel’ jelentésben használatos. A magyarban megtalálható a *szlopa* ‘(alkoholtartalmú) ital’ főnév is, mely a *szlopál* igéből keletkezhetett elvonással (vö. *zabál* > *zaba*), mivel a szlovákban nem létezik *slopa szó.

Összességében elmondható, hogy az ÚESz. szerzői a TESz. és az EWUng. hagyományaihoz méltó magas szintű tudományos munkát végeztek. Az XML alapú adatbázis nagy előnye, hogy ha a kutatócsoport szeretne valamit kiegészíteni vagy javítani, akkor azt egyből megteheti. Köszönet illeti nemcsak a lexikográfus, hanem az informatikus munkatársakat is. A szótár webes változata kiválóan működik. Remélem, hogy mielőbb lehetővé válik a szócikken belüli keresés is. Egyelőre a keresőben csupán a címszavak után lehet kutatni, pl. a *cakumpakk* kifejezést beírva a következő felirat jelenik meg a képernyőn: „Nincs találat! A keresett szó nem található a szótárban.” Szerencsére ez nem

---

kifli < au. ném. *Kipfel*, baj.-osztr. *kipfl*. A szóvégi mássalhangzó-torlódás illetően feloldása a magyar nyelvben ma is annyira bevett mód, hogy a *Lidl* német áruházlánc nevét sokan ösztönösen *lidli*-nek ejtik (Tölgyesi, 2017, p. 275).

így van. Ha a *cakompakk* vagy *cakpakk* alakokat gépeljük be, rálelünk a *cakumpakk*-ra is. A felhasználók szempontjából hasznos lenne még a lapozó keresés (vö. Gaál, 2016, p. 63) és a találatok listázása nem pontosan megadott keresőszavak esetén.

A TESz. és az EWUng. nyomtatott példányaikat antikváriumban tudják komoly összegért beszerezni a szerencsések. A szótárak digitalizált változata megtalálható az Arcanum Digitális Tudománytárban vagy az Akadémiai Digitális Archívumban, de mindkét adatbázis előfizetést igényel. Óriási dolog, hogy az ÚESz. nemcsak a kutatók, hanem az összes érdeklődő számára a <https://uesz.nytd.hu> oldalon⁵ bárholonnan, bármikor elérhető, ill. az egész szótár anyaga az ingyenesen letölthető PDF-fájlokban offline állapotban is használható.

NYELVEK ÉS NYELVJÁRÁSOK RÖVIDÍTÉSEI

ang. = angol, au. ném. = ausztriai német, baj-osztr. = bajor-osztrák, fr. = francia, hv. = horvát, le. = lengyel, m. = magyar, ném. = német, or. = orosz, szb. = szerb, szlk. = szlovák, szln. = szlovén, ukr. = ukrán

---

IRODALOM

EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. (1993–1995) + *Register* (1997). Benkő, L. (Ed.). Akadémiai Kiadó.

⁵ Alapnyelvi (uráli, finnugor és ugor) szavaknál az ÚESz. össze van kapcsolva egy másik etimológiai adatbázissal az Uralonettel (<http://www.uralonet.nytd.hu/>), amely az Uralisches Etymologisches Wörterbuch-ra (UEW.) támaszkodik, pl. az ÚESz.-ben a *kéz* szócikk végén feltüntetett hivatkozás átirányítja a felhasználót az Uralonet oldalra, ahol egyeztethetőek a finn, észt *käsi*, ud-murt *ki*, manyisi *kät* stb. rokon kifejezések. Minkét online szótár nemcsak kutatásra, hanem oktatásra is alkalmas.

- Fašaić, K. (et. al. 2014). *Višejezični rječnik za ri-barsku struku*. Veterinarski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.
- Gaál, P. (2016). *Online szótárak és használók – onlineszótár-használati kutatások, online szótárak értékelési és minősítési szempontjai*. Pécsi Tudományegyetem.
- Gerstner, K. (2012). Benkő Loránd, az etimológus és szótárszerkesztő. *Magyar Nyelv*, 108, 158–166.
- Gerstner, K. (2022). Benkő Loránd és az Etimológusok Wörterbuch des Ungarischen. *Magyar Nyelv*, 118, 44–51.
- Hadrovics, L. (1985). *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*. Akadémiai Kiadó.
- Hubáček, J. (2003). *Výběrový slovník českých slangů* (= Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity 146). Ostravská univerzita.
- Kluge, F. (2002). *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. de Gruyter.
- Kniezsa, I. (1974). *A magyar nyelv szláv jövevény-szavai I–II*. Akadémiai Kiadó.
- Králik, L. (2016). *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Veda.
- Machek, V. (1971). *Etymologický slovník jazyka českého*. Academia.
- Newerkla, S. M. (2011). *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen* (= Schriften über Sprachen und Texte 7). Peter Lang.
- Rocchi, L. (1999). *Hungarian Loanwords in the Slovak Language I*. Università degli studi di Trieste.
- Stachowski, M. (2019). *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache*. Księgarnia Akademicka.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. (1967–1976) + *Mutató* (1984). Benkő, L. (Ed.). Akadémiai Kiadó.
- Tölgyesi, T. (2012). Német – cseh – szlovák – magyar nyelvi kontaktusok a közép-európai konyhaművészet tükrében. In Kocsis, M. & Majoros, H. (Eds.), *Legendák, kódexek, források: Tanulmányok a 80 esztendő H. Tóth Imre tiszteletére* (pp. 331–338). Szegedi Tudományegyetem.
- Tölgyesi, T. (2017). Austriazismen in der mitteleuropäischen Küche. In Szczech, J. & Kałasznik, M. (Eds.), *Intra- und interlinguale Zugänge zum kulinarischen Diskurs I* (= Beiträge zur Fremdsprachenvermittlung, Sonderheft 24, pp. 271–281). VEP.
- Tölgyesi, T. (2020). Hungarismen im Gemein-deutschen, österreichischen Deutsch, ostösterreichischen Dialekt und im Slawischen. In Szucsich, L. & Kim, A. & Yazhinova, U. (Eds.), *Areal Convergence in Eastern Central European Languages and Beyond* (pp. 341–349). Peter Lang.
- ÚESz. = *Új magyar etimológiai szótár* (2011–2022). Gerstner, K. (Ed.). <https://uesz.nytud.hu> (2023.04.23.)
- UEW. = *Uralisches Etymologisches Wörterbuch* 1–2. (1986–1988) + *Register* (1991). Rédei, K. (Ed.). Akadémiai Kiadó.
- Uralonet = *Uráli Etimológiai Adatbázis*. Cúcs, S. (Ed.). <http://www.uralonet.nytud.hu> (2023.04.23.)
- Zoltán, A. (2020). Hungarian and Slavic. In Greenberg, M. L. (Ed.), *Encyclopedia of Slavic Languages and Linguistics*. Brill.

Tölgyesi Tamás